

УДК 94:355.1](477.63),,1787/1796”

Олександр УТКІН

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ КОЗАЧЕ ВІЙСЬКО (1787 – 1796 рр.)

Стаття присвячена історії формування та військової діяльності Катеринославського козачого війська, його участі в різних битвах проти турецької армії наприкінці XVIII століття.

Ключові слова: Катеринославське козаچه військо, українське козацтво, бойові дії козаків.

Статья посвящена истории формирования и военной деятельности Екатеринославского казачьего войска, его участию в разных битвах против турецкой армии в конце XVIII столетия.

Ключевые слова: Екатеринославское казачье войско, украинское казачество, боевые действия казаков.

The article is dedicated to the history of development and military activities of Katerinoslav Cossack Army, its participation in various battles against the Turkish army at the end of the eighteenth century.

Key words: Katerinoslav Cossack army, Ukrainian Cossacks, Cossacks fighting.

У другій половині XVIII століття в Україні відбувалися істотні зміни в економічній, соціальній, політичній, військовій, адміністративній сферах, які в цілому спрямовувалися на поступову ліквідацію української автономії у складі Російської імперії. Після смерті гетьмана І. Скоропадського царський уряд замість обрання нового керівника за указом Петра I (1722 р.) управління Лівобережною Україною передавав наказному гетьману П. Полуботку та старшині, які погоджували свою діяльність з президентом Малоросійської колегії. Такі організаційно-управлінські структури не задовольняли ні царський уряд, ні українську старшину, які прагнули повернення старої гетьманської форми правління. Тож 1750 року у Глухові проголосили новим гетьманом К. Розумовського, при якому створювалась спеціальна канцелярія для нагляду за діяльністю всіх адміністративних установ в Україні¹.

Новий гетьман захищав інтереси старшини, роздавав казенні землі з селянами поміщикам з правом наслідування цих багатств нащадками. На Лівобережжі протягом 1760 – 1763 років була проведена судова

реформа в інтересах козацької старшини та шляхти. Водночас царизм і далі проводив політику послідовного обмеження гетьманської влади, встановив контроль за роздачею старшині земельних володінь, вивів із-під юрисдикції гетьмана Київ, заборонив призначати полковників без погодження з російським урядом, підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами. Проводилася цілеспрямована уніфікація форм і методів управління українськими територіями задля увідповіднення його загальноросійським установам та їх функціям.

Лівобережна Україна і гетьман були підпорядковані Сенату, а в 1764 році Катерина II взагалі ліквідувала інститут гетьманату. Його функції передавалися Малоросійській колегії, яку очолив з широким повновладдям президент, генерал-губернатор Лівобережної України генерал-фельдмаршал з 1770 року П. Румянцев². Він продовжував реорганізацію козацького війська, яка поряд з ліквідацією старшинської опозиції, адміністративно-політичної автономії Гетьманщини, передбачала модернізацію козацьких формувань, підвищення ефективності їхньої служби.

У 1767 році П. Румянцев видав розпорядження про суворе дотримання черговості у відправленні козаків на форпости і лінії з чітким визначенням їх кількості й термінів зміни. Наступного року він розпорядився видавати всім козакам, які несли дійсну військову службу, грошовий оклад, провіант і фураж, а подвірний порядок відбування служби замінив на особистий³.

Згодом П. Румянцев запропонував російському урядові створити із діючих в Україні 9 козацьких полків 10 зі справжніх виборних козаків, прирівняти за правами до солдатів регулярних військ. Ці положення стали основою реформи козацьких полків 1783 року, згідно з якою вони переформувалися в регулярні частини російської армії. Зокрема, Київський, Сіверський та Чернігівський легкокінні козацькі полки були перетворені на карабінерські. Протягом наступних 12 років ще зберігалися Харківський, Полтавський козацький та Козацький Булави Великого Гетьмана полки, що пізніше переформувалися в легкокінні, а потім карабінерські полки. В останній рік правління Катерини II залишилось тільки 11 легкокінних полків⁴. Для російських військ перший рекрутський набір із лівобережних козаків (по 3 рекрути з 500 чоловік) був проведений наприкінці XVIII століття.

Реформування адміністративних і воєнних структур Лівобережжя, форм комплектування армії, втілюючи в життя загальноімперські настанови, майже закінчували процес інкорпорації військової системи Гетьманщини в політико-правове поле Росії. У російському воєнному мистецтві другої половини XVIII століття чільне місце посідали військові ідеї П. Румянцева. Вони передбачали, поряд з турботами про матеріальне забезпечення і вміле виховання солдат, використання рухомих каре, ефективну координацію фронтальних і флангових ударів в боях, створення і застосування тактичних

резервів. В організації і взаємодії військ значну увагу він приділяв масованим і стрімким ударам легкої кавалерії, в тому числі і козацьких формувань. Ці положення були використані при розробці статутів та реорганізації російської армії⁵. В цілому адміністративні та військові реформи П. Румянцева і Г. Потьомкіна, військові нововведення О. Суворова для посилення Російської імперії, її збройних сил мали велике значення⁶. Водночас діяльність П. Румянцева і Г. Потьомкіна, які займали високі військові та адміністративні посади, зводилася до зниження сили військового фактора в системі автономії України, ліквідації козацького самоврядування з його владними структурами та реорганізації козацьких утворень.

Сприяла реалізації таких задумів царизму поразка Туреччини у війні з Росією (1769 – 1774 рр.) і проголошення незалежності Кримського ханства. У зв'язку з цим запорозьке військо втрачало свою першочергову роль у захисті українського прикордоння від нападів татар і турків. Південні кордони Росії на українських землях в ті роки охороняла легка кавалерія, зокрема козацькі утворення. Таку організацію охорони підтримувала Катерина II, вважаючи, що вершник буде добрим прикордонником, коли служитиме у постійних військах⁷. Російська цариця, будучи людиною практичною, високо оцінювала бойові якості козаків, їх вміння охороняти прикордонні рубежі, хотіла, щоб козаки служили державі і підпорядковувались уряду країни⁸. Крім того, важливою причиною усунення запорожців від охорони кордонів було те, що російський уряд вбачав в існуванні Запорозької Січі розсадник своєрідного вільнодумства та відповідного способу життя і мислення, антифеодальних виступів селян і козаків. Виходячи з цих міркувань, в 1775 році російські війська ліквідували Запорозьку Січ, ряд її керівників були засуджені. Близько 5 тис. козаків, перебравшись у турецькі володіння, утворили там Задунайську Січ⁹. Решта вступили на російську військову службу в новостворені козачі формування. Серед них:

- 1787 р. – Чорноморське військо (його первісна назва „Військо Коша вірних козаків Запорозьких”), переселене в 1792 р. на Таманський півострів (з 1860 р. перейменоване на Кубанське військо);
- 1807 р. – Дунайське військо із втікачів-запорожців, в 1856 році назване Новоросійським, ліквідоване в 1868;
- 1828 – 1829 рр. – Азовське військо із помилуваних задунайських запорожців, які добровільно перейшли на бік Росії і брали участь у російсько-турецькій війні, поселилися в Катеринославській губернії, в 1864 р. ліквідоване, а 1050 сімей переселилися на Чорноморське узбережжя та влились у Кубанське військо¹⁰.

З-поміж нових козачих утворень, в яких служили запорожці, вирізняється Катеринославське козаچه військо (Катеринославський козачий корпус)¹¹. Козачі частини у російсько-турецькій війні 1787 – 1791 років створювались

для подолання якісної та кількісної переваги над турецько-татарською кіннотою. Катеринославське козаке військо ще називали „Військом новодонських козаків”. За задумом Г. Потьомкіна, оборону південних кордонів Росії мали прикривати великі козачі війська: східніше Дону – Астраханське, західніше – Катеринославське. Формувалися Терське, Моздокське і Кубанське козачі війська на Кавказі. У разі війни козаки могли виставити до 50 полків¹². Катеринославський корпус був утворений відповідно до указу Катерини II від 3 липня 1787 року із мешканців південних губерній по Українській прикордонній лінії, а штаб його розташувався в с. Соколах.

До складу війська увійшли: мешканці Чугуєва і поблизьких поселень; старообрядці, які повернулися з Польщі й оселилися у слободах на правому березі Дніпра; міщани та однодворці Катеринославської, Вознесенської і Харківської губерній; козаки Бузького полку, що утворився із арнаутів, молдаван, валахів і селян, куплених урядом у поміщиків в населених пунктах між Бугом та Інгульцем. На початковому етапі всього у військо було зараховано більше 50 тис. чоловік, які виставляли на службу 10 тис. козаків¹³.

Безпосередні військові формування Катеринославського козачого війська у листопаді 1787 року включали 1-й і 2-й Бузькі козачі полки, Катеринославський кінний козацький полк. В 1789 році Катеринославський кінний полк і Чугуївську легкокінну команду перетворили на Чугуївський і Конвойний регулярні козацькі полки. Окрім них у складі корпусу діяли підрозділи калмиків, арнаутська команда і відділи Донського козачого війська. На січень 1792 року до Катеринославського козачого війська входили Бузькі полки, Чугуївський і Конвойний козацькі полки, Малоросійський регулярний полк, полки полковника Мартинова, полк підполковника Бузіна, полки прем'єр-майорів Родіонова, Іловайського, Платова, Денисова, піхотна козацька команда прем'єр-майора князя Трубецького¹⁴. 135 козаків Катеринославської та 256 Чугуївської команди належали до особистого конвою князя Г. Потьомкіна. Козаки забезпечували кур'єрський поштовий зв'язок¹⁵. Цього року в полках налічувалося

Рядовий 1-го та офіцер 2-го Чугуєвських казачих полків у зимовій формі. Художник – П.П.Ферлунд за рис. П.К.Губарева та П.І.Разуміхіна

11 196 осіб. За іншими даними, в 10 полках Катеринославського війська служило 17,5 тис. чоловік. Наводиться й інша кількість – 14 445 козаків¹⁶. Розбіжність у названій кількості козаків і тих, хто їх обслуговував у закріплених за ними селах, пояснюється відтоком козаків із армійських рядів, смертю, дезертирством, бажанням вступників до війська отримати козачі пільги. Протягом існування корпусу в ньому зростала кількість волонтерів – мешканців місцевих районів, де відбувалися бойові дії. Як провідники й розвідники вони були незамінними.

Місцеве населення прикордоння, працюючи у зимівниках, було добровільним помічником катеринославських козаків і надавало їм певну розвідувальну інформацію про супротивника, його збройні сили, фортеці та гарнізони, майбутній театр воєнних дій. Ця інформація формувалася в процесі спостереження, спілкування з втікачами із турецько-татарських володінь, охоронцями дозорної служби – вартових команд, форпостів і залог. Сприяло цьому знання мови, характеру військової тактики нападників, прогнозування можливих цілей та об'єктів їх нападу. Причетність українського народу до визволення рідних земель від турецьких загарбників ставала характерною рисою українців, які вважали козацьку службу почесною і необхідною.

Оскільки керівництво Росії називало Донське військо зразковим для всіх козачих військ, то й Катеринославські козачі утворення копіювали його штатні кадри. Наприклад, Чугуївський козачий полк складався з 6 сотень по 200 чоловік в кожній, мав у штаті полковника – 1 (849 крб. річних), осавулів – 3 (по 448,5 крб.), сотників – 6 (по 339 крб.), полкового квартирмейстера – 1 (207 крб.), поручників – 6 (по 219 крб.), хорунжих – 6 (по 175,5 крб.), стражників або вахмістрів – 12 (по 35 крб.), сурмачів – 12 (по 15 крб.), козаків – 1200 (по 25 крб.). Таку платню отримували офіцери і старшини іррегулярних підрозділів цього корпусу, а рядовим козакам платили вдвічі менше. Різниця в оплаті пояснюється більшими витратами козаків регулярних козачих утворень. Катеринославське козацьке військо утримувалося за рахунок приписаних до нього господарств, що розташовувалися у військових селищах на величезних територіях зі значною кількістю населення¹⁷.

Командування військом доручалося групі старшин із Донського козацтва на чолі з наказним отаманом армійським полковником М. Платовим, якого сучасники характеризували як людину рішучу, вольову, віддану і розумну¹⁸. До цього він відзначився у боях на Кубані, в Криму, пройшовши добру бойову школу під командуванням генерала О. Суворова¹⁹. Якогось головного військово-правового документа про організацію і порядок служби козаків не існувало. Тому донська старшина командувала цим формуванням на основі власного досвіду, норм діяльності донського козацтва та доцільності вирішення питань життєдіяльності воїнів у мирний чи воєнний період. Усі цивільні справи катеринославських козаків залагоджували різні

*Художник Г. Гейслер. Донський козак 1780 – початку 1790-х рр.
Розмальована гравюра*

*Художник Г. Гейслер. Офіцер казачого війська 1780–початку 1790-х рр.
Розмальована гравюра*

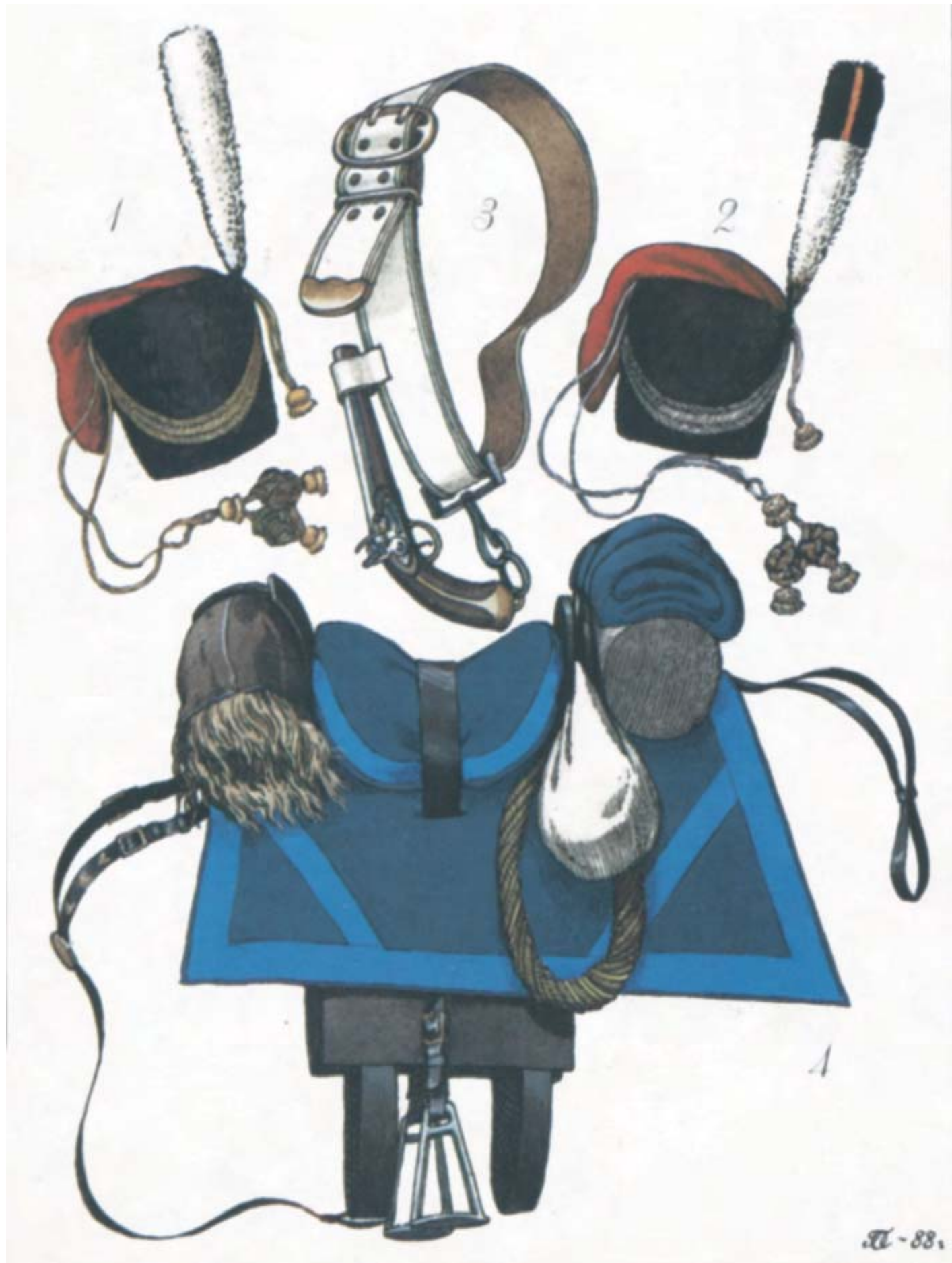
губернські структури. І таких проблем перед новоствореним військом поставало багато. Серед них – втеча козаків, занепад господарств, зловживання офіцерів владою, крадіжки, затримання виплати грошей за службу. Часто козаки вмирили від голоду, виснаження та хвороб²⁰.

Утворення Катеринославського корпусу свідчить, що козаки, розвиваючись в особливих умовах великого степового кордону, де ніколи не було мирного життя, точилися постійні бойові сутички з татарами і турками, формували високі вольові та військово-професійні якості воїна, виховували віру у власні сили й гартували характер переможця на основі українських національних цінностей і святинь. Народжувався новий тип воїна – духовно багатого, сильного духом, фізично здорового захисника української землі – універсального, витривалого, завжди готового до бойових дій в інтересах українського народу і православ'я. Сприяла боєздатності козацького війська дисципліна. Козаки добре розуміли, що погане виконання наказів командирів, службових обов'язків, незадовільний моральний стан якогось підрозділу чи окремого воїна знижують їхні можливості як військового утворення і гальмують його самостійність, ініціативу в межах куреня чи сотні.

Стан новоствореного Катеринославського козачого війська вимагав покращення бойової підготовки козаків, посилення боєздатності всього корпусу, оскільки у тактиці козацтва протягом XVII – XVIII століть

Шаблі і лядунки козачих полків. 1812 р.

Амуніція козачих військ. 1812 р.

відбувалися істотні зміни. Вони пов'язані зі співвідношенням родів військ – збільшенням питомої ваги кінноти та формуванням того архетипу козацького війська, що існував до його повної ліквідації – військо легкоозброєне, кінне, яке діяло у великих масах. Підвищенню тактичної майстерності та ефективності бойових дій козаків, покращенню їх взаємодії з піхотою і артилерією сприяли, зокрема, забезпечення козацьких утворень вогнепальною зброєю, реорганізація й численні пошуки оптимальних структур козацтва, в тому числі й Катеринославського війська. Завдяки наявності в армії видатних військових діячів систематично удосконалювалася тактика козацьких формувань. Відбувалось це і в роки російсько-турецьких війн. Командуючи військами, в яких були і козаки Катеринославського корпусу, О. Суворов надавав великого значення організації козацьких полків, їх озброєнню та посиленню вогневої потужності, рухомості, вмінню ефективно виконувати поставлене завдання в обороні чи наступі. Він наказав командирам запровадити в козацьких сотнях кінних стрільців у кожній по десятку, які мали діяти згідно з його розпорядженнями²¹. Пізніше, в Італійському поході, коли не вистачало союзних військ для успішного бою з армією французького генерала Макдональда, О. Суворов дав вказівку козацьким формуванням не лише рубати ворога шаблями, брати участь у рукопашних атаках, а й захоплювати французькі артилерійські батареї, вивести з ладу міст через річку Таро²².

У російсько-турецькій війні 1787 – 1791 років козаки Катеринославського корпусу брали участь на головному театрі воєнних дій на території Причорномор'я в районі турецької фортеці Очаків, яку в липні 1788 року блокувала 80-тисячна армія Г. Потьомкіна з суші, а з боку Дніпровського лиману – флотилія галер, що двічі розбила до цього турецький флот. Фортецю захищав 15-тисячний турецький гарнізон, який 27 липня частиною своїх сил (2 тис. чоловік) зробив відчайдушну спробу прорвати блокаду, але козаки М. Платова та І. Ісаєва завдали цьому загонові значних втрат, примусивши його відступити в місто²³. Говорячи про цей бій, О. Суворов у рапорті Г. Потьомкіну відзначав героїзм козаків Бузького полку на чолі з полковником П. Скаржинським, стрільців Фанагорійського гренадерського полку, які відбивали атаки турецького загонову під Очаковом²⁴. „Наші люди так бились, що стримати їх було неможливо”, – писав О. Суворов²⁵. У цьому бою загинули 142 гренадери та 12 бузьких козаків²⁶.

Українські козаки мали значний досвід організації та проведення розвідувальної діяльності, особливо у Війську Запорозькому, де ефективно застосовувались її різні сили і засоби, ставши важливим фактором підвищення боєздатності армії і складовою частиною козацького воєнного мистецтва. Посідаючи пріоритетне місце в стратегії і тактиці козацтва, їхні розвідувальні дії, спираючись на широкі кола українців, здійснювалися шляхом спостереження, збору різноманітної інформації під час воєн та

походів, використання матеріалів інформаторів, військовополонених, захоплених штабних документів ворога, поширення дезінформації, комплексного забезпечення розвідувальними даними військових операцій, організації засідок та розвідки боєм.

Ряд форм такої розвідки продемонструвала у серпні 1788 року група катеринославських козаків на чолі з ротмістром Соболевським в процесі збору військових даних про турецьку армію в районі дороги Ясси-Ізмаїл, розгрому турецького загону і взяття в полон декількох солдат супротивника. Отримані розвідувальні військово-політичні, економічні відомості нерідко ставали компенсатором дій у війнах з переважаючими арміями великих держав і вели до перемоги в битвах з ними значно меншими силами. У російсько-турецьких війнах це успішно робили П. Румянцев, О. Суворов та інші воєначальники. Добре знання військової обстановки, хоробрість козаків сприяли тому, що в 1789 році корпус відзначився у битвах за взяття Кілії та Аккерману²⁷.

Козацькі формування, що воювали під командування О. Суворова, відчували його непримиренність до формалізму і шаблонів у бойовому мистецтві, всіляко підтримували поряд з козацькими методами навчання ідеї полководця формувати якості чесного, грамотного, дисциплінованого та ініціативного старшини і рядового козака, приділяти велику увагу бойовій підготовці війська (прицільній стрільбі, маневру на полі бою), істотній перебудові навчального процесу у збройних силах країни. О. Суворов знайомився з результатами нововведень в організації військового навчання, станом боєготовності армійських формувань, зокрема козацьких. Після перевірки у своєму наказі він відзначав добру військову виучку 1-го Чугуївського полку в атаці та обороні, де козаки продемонстрували велику сміливість, енергійність та вправність. Їхні коні в усіх рухах дуже добрі, на них відмінна амуніція. За високу боєготовність О. Суворов дякував командирі секунд-майору Сазонову, офіцерам, „всім хоробрим нижнім чинам” і робив висновок, що „секунд-майор Греков з катеринославськими козаками тому відповідають”²⁸. Нетрадиційні, незвичні підходи до організації бойового навчання, всього того, що потрібно на війні, демонстрував О. Суворов, призначений командиром групи військ (30 тис. чоловік, із них 13 тис. козаків), яка штурмувала потужну турецьку фортецю Ізмаїл²⁹.

Цей форпост мав особливе значення, оскільки був важливим стратегічним пунктом Османської імперії на Дунаї. Тому підготовка до штурму фортеці передбачала створення належних матеріальних засобів, проведення спеціальних навчань на навчальних фортечних спорудах, – точної копії укріплень. Після ретельної підготовки війська, які штурмували Ізмаїл, були поділені на три загони, а загони на колони. Кожний загін мав три колони, до яких входили піхота, артилерія і кіннота, спроможні самостійно вирішувати невеликі тактичні завдання. Відповідно

до диспозиції головну роль відігравали артилерія і піхота. Військам точно визначався час, хто і де повинен атакувати фортецю.

Про мужність і героїзм воїнів, що штурмували Ізмаїл, в тому числі козаків Катеринославського корпусу, рапортував О. Суворов Г. Потьомкіну 21 грудня 1790 року. Він відзначив високу бойову майстерність піхотинців, козаків Бузького полку, які наступали в 4-й штурмовій колоні під командування генерал-майора І. Безбородька. Разом з іншими воїнами вони атакували фортецю під шквальним артилерійським вогнем турецьких батарей, подолали рів, поставили драбини, вийшли на оборонний вал і заволоділи бастіоном. У цей критичний момент з боку Бендерських воріт турки провели потужну контратаку з метою розрізати наступаючу колону російських військ. Але завдяки мужності і вмілим діям козачих командирів С. Грекова та І. Іловайського, сміливим і хоробрим козакам-катеринославцям ця атака була відбита і наступ колони вглиб фортеці тривав³⁰. Після десятигодинного штурму Ізмаїл було взято.

О. Суворов, посилаючись на повідомлення одного із командирів штурмових колон бригадира В. Орлова, зауважує, що в цю колону входили донські і частково катеринославські козаки. Серед них він відзначав мужність і хоробрість підполковника І. Грекова, який разом з іншими воїнами під вогнем ворога ставив драбини, заволодів бастіоном і проклав шлях для подальшого наступу. Отримавши два важких поранення, він певний час продовжував бій, показував своїм підлеглим зразки мужності, героїзму і хоробрості. Поряд з названими козаками, представленими до нагород, у складі Катеринославського корпусу воювали донські козаки – секунд-майор С. Греков, прем'єр-майор С. Кутейніков, підполковник Катеринославського козачого війська І. Іловайський, підполковник Т. Денисов – командир полку Катеринославського козачого корпусу³¹. Взяття Ізмаїла показало високу підготовку російських військ, в тому числі українських козаків, ступінь їх морально-бойових якостей. При штурмі Ізмаїла російські втрати були меншими, ніж за період довгої блокади фортеці до прибуття туди О. Суворова. Росіяни втратили 4 тис. вбитими і 6 тис пораненими³².

Окрім козацьких командирів, інших військовослужбовців регулярних російських полків, що відзначилися при взятті Ізмаїла і про які рапортував О. Суворов, слід сказати про рядових солдат і козаків, які, оволодівши новими способами навчання, чесно служили, добре вміли робити швидкі марші, виконувати складні маневри, вести прицільний вогонь, діяти на полі битви ініціативно і рішуче, невідступно переслідувати розбитого ворога. Тобто рядові солдати і козаки, очолені досвідченими командирами, реалізуючи елементи нового військового мислення, нових бойових порядків, безпосередньо вирішували основні бойові завдання в обороні і наступі. Все це було пов'язано з істотними змінами побудови бойових порядків суворовських військ у формі нового каре, яке за своїми тактичними характеристиками

наближалось до колон. У такому бойовому порядку кіннота виступала не додатком до піхотного каре, а самостійним тактичним елементом.

Катеринославські козаки активно воювали у складі Української армії, якою в 1791 році тимчасово командував генерал М. Рєпнін, замінивши на цій посаді Г. Потьомкіна, викликаного до Петербурга. У битві проти турецьких військ при Мачині 28 червня 1791 року брали участь 40 ескадронів козаків на чолі з бригадиром М. Платовим та 10 ескадронів Бузьких козаків під командуванням полковника П. Скаржинського. Турецька армія була розгромлена, втративши до 4 тис. вбитими, 35 гармат, 2 табори і весь обоз. Ця поразка змусила Туреччину вступити в мирні переговори³³.

Козачі війська південних регіонів України, в тому числі Катеринославський корпус, входили до складу головної Катеринославської армії (82 тис. чол.) під командуванням генерал-фельдмаршала Г. Потьомкіна. За запорозькими законами козацьке командування мало належати до якогось куреня. Тому Г. Потьомкіна прийняли в Кущевський курінь – символічно він став „верховним гетьманом” Катеринославського та Чорноморського козачих військ³⁴. Характерно, що політика активного використання українського козацтва у війнах Росії, особливо після ліквідації Запорозької Січі, була половинчастою. У разі потреби такі військові частини формувалися, бо козацтво було впорядкованим і дешевим для країни військом. З багатьма функціями козацьких утворень регулярні війська не справлялися³⁵. Козацькі формування відзначалися згуртованістю і хоробрістю, добрим володінням зброєю, іншими бойовими якостями. І зовсім не випадково запорожці ставали згодом бойовим ядром Чорноморського, Бузького і Катеринославського козачих військ. Після закінчення бойових дій військові структури, в яких переважали українці, розпускали або ж перейменовували. Такі підходи царського уряду до організації збройних сил, розкриваючи ставлення керівництва держави до України, були не лише у XVIII столітті, а й в наступні періоди – Вітчизняної війни 1812 року, польських повстань, Кримської війни.

Перемога Росії у війні з Туреччиною, підписання Яського мирного договору у 1792 році означали, що, незважаючи на бойові заслуги Катеринославського корпусу, успішну охорону південних кордонів, створені для війни легкокінні збройні формування в мирний період можуть бути розпущені, бо на їх утримання країна виділяла певні фінансові кошти. Були й інші причини скорочення армії, зокрема Катеринославського козачого війська, пов'язані з проблемами матеріального постачання, комплектування особового складу, регулювання питань з цивільною адміністрацією. Про незадоволення військовою службою свідчать втечі солдат і козаків із полків³⁶. Бригадна канцелярія Слобідських полків у 1770-х роках систематично повідомляла про захоплення полковою і сотенною старшиною земель у селян і козаків³⁷.

Невдале ведення господарських справ у роки війни у прикуплених до Катеринославського корпусу населених пунктах призвело до незадовільного стану козацького утворення, і тому велика частина козаків порушила клопотання про повернення їх у свої соціальні групи довоєнного періоду. Князь П. Зубов представив таке прохання Катерині II, яка своїм указом від 5 червня 1796 року дозволила розформувати Катеринославський козацький корпус. Козаків приписали до міщан і селян з наданням їм пільги не платити податків в казну протягом двох років. У козацькому стані залишилися лише козаки Бузького та Чугуївського полків. 1797 року був розформований Бузький полк, частина його утримувала кордон по Дніпру і Чорному морю до 1800 року, коли цих козаків перевели в селян³⁸.

Представляючи документи про розпуск Катеринославського корпусу, князь П. Зубов прагнув із залишків цього корпусу, жителів новоросійських та малоросійських губерній за їх бажанням створити нове Вознесенське козацьке військо. З цією метою було затверджено положення про таке військо, хоч втілити його в життя не вдалося. Ставши селянами, колишні козаки Катеринославського війська, а також Бузького полку (більше 3 тис. чоловік) не змирилися зі своїм новим статусом. У цей період їх налічувалося 6383 особи, що мешкали в Єлисаветградському, Ольвіопольському та Херсонському повітах³⁹. 1800 року вони порушили клопотання про переведення їх в козаки, погоджуючись переселитися на Кавказьку лінію. Сенат підтримав це прохання, відзначивши можливість його реалізації без державної допомоги. Постанову Сенату імператор затвердив у 1801 році, а наступного року 3365 козаків (всього близько 7 тис. осіб обох статей) переселилися на Кубань у станиці Воронезьку, Ладозьку, Казанську, Теміжбекську й Тифліську. Цих козаків зарахували до 1-го Кавказького козачого полку⁴⁰. Згодом полк було включено до складу Кубанського козачого війська, який і в своїй назві зберіг зв'язок зі своїм засновником та історичним минулим, отримавши офіційну нову назву 1-го Кавказького, намісника Катеринославського генерал-фельдмаршала князя Потьомкіна – Таврійського.

Відтак, Катеринославське козацьке військо, незважаючи на короткий термін діяльності, показало себе боєздатною і організованою силою, яка могла самотійно і разом з регулярними російськими військовими утвореннями вирішувати важливі бойові завдання, охороняти державні кордони, відбивати напади татарських, турецьких та інших загарбників. Українське козацтво в перший період свого існування, діючи на основі звичаєвого права та сформованих на ньому основних принципів, форм і методів життєдіяльності з часом під впливом різних чинників зазнало значних трансформацій. Втрачаючи колишню незалежність від держави, головні права, владні структури, властиві їм функції, козаки пройшли добру військово-польову виучку, завжди в складних умовах залишалися воїнами і захисниками рідної землі, національної культури і традицій українства.

ПРИМІТКИ

- 1 Очерки истории Украины. – К., 2010. – С. 225.
- 2 Румянцев-Задунайский // Большая советская энциклопедия. – М., 1972. – Т. 22. – С. 392 – 393.
- 3 Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 521.
- 4 Охлябинин С. Д. Честь мундира: Чины, традиции, лица. Русская армия от Петра I до Николая II. – М., 1994. – С. 76.
- 5 Румянцев-Задунайский // Большая советская энциклопедия. – Т. 22. – С. 393.
- 6 Соловьев С.Б. Светлейший князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический (1739 – 1791) // Генерал-фельдмаршалы России. – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 162.
- 7 Охлябинин С. Д. Честь мундира: Чины, традиции, лица. Русская армия от Петра I до Николая II. – С. 76.
- 8 Шамборов В. Казачество. История вольной Руси. – М., 2007. – С. 310.
- 9 Трут В., Курков Г. Военная энциклопедия казачества. – М., 2009. – С. 168 – 169.
- 10 Очерки истории Украины. – С. 227 – 228.
- 11 Екатеринославское казачье войско // Большая советская энциклопедия. – М., 1972. – Т.9. – С.213.
- 12 Соловьев С.Б. Светлейший князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический (1739 – 1791) // Генерал-фельдмаршалы России. – С. 162.
- 13 Трут В., Курков Г. Военная энциклопедия казачества. – С. 174.
- 14 Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. – Одеса, 2000. – С. 85.
- 15 Казачьи войска. Хроника гвардейских частей. – Санкт-Петербург, 1912. – С. 17.
- 16 Там само.
- 17 Ukrainika. Org /uq // /ukr/ istoriya ukraini /kozactvo 12205/.
- 18 Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – Т.2. – С. 308; Охлябинин С.Д. Честь мундира: Чины, тради-
- ции, лица. Русская армия от Петра I до Николая II. – С. 304.
- 19 Охлябинин С.Д. Честь мундира: Чины, традиции, лица. Русская армия от Петра I до Николая II. – С. 304.
- 20 Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – Т.2. – С. 308 – 316.
- 21 Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках. – М., 1990. – С. 256.
- 22 Там само. – С. 392.
- 23 Соловьев С.Б. Светлейший князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический (1739 – 1791) // Генерал-фельдмаршалы России. – С.163, 173.
- 24 Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках. – С. 259.
- 25 Там само.
- 26 Там само. – С. 259 – 260.
- 27 Екатеринославское казачье войско // Большая советская энциклопедия. – Т.9. – С. 213.
- 28 Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках. – С. 280.
- 29 Шамборов В. Казачество. История вольной Руси. – С.327.
- 30 Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках. – С. 294.
- 31 Там само. – С. 311.
- 32 Шамборов В. Казачество. История вольной Руси. – С. 328.
- 33 Соловьев С.Б. Светлейший князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический (1739 – 1791) // Генерал-фельдмаршалы России. – С. 192 – 193.
- 34 Шамборов В. Казачество. История вольной Руси. – С. 163 – 165.
- 35 Там само. – С. 322.
- 36 Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1817. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 1 – 211.
- 37 Там само. – Спр. 148. – Арк. 1 – 209.
- 38 Трут В., Курков Г. Военная энциклопедия казачества. – С. 175.
- 39 Там само. – С. 74.
- 40 Там само. – С. 175.